

УДК 025.22:027.8]:373.091.2

Людмила Бондар,
завідувач сектору
наукового комплектування фонду
ДНІБ України ім. В. О. Сухомлинського

Комплектування фонду шкільної бібліотеки як складова ланка в системі навчально-виховного процесу освітнього закладу

У статті проаналізовано основні підходи до комплектування фонду бібліотеки загальноосвітнього навчального закладу, що сприятиме освітньому процесу в умовах Нової української школи.

Ключові слова: шкільна бібліотека, бібліотечний фонд, комплектування, принципи комплектування, джерела комплектування, книгообмін

Постановка проблеми. Згідно з положеннями Закону України "Про освіту" та Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" основним напрямом є створення в освітніх установах єдиного інформаційно-освітнього середовища, що сприятиме "формуванню цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, вихованню відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству" [6; 8]. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) актуалізував проблему підвищення якості бібліотечно-інформаційного обслуговування учнів та педагогічних працівників, рівень якого істотно впливає на подальший розвиток освітньої галузі. Прогресивні представники сучасної педагогіки розглядають шкільну бібліотеку як важливу ланку навчально-виховного процесу, наголошуючи на впливі змісту її документних ресурсів на підвищення якості навчального процесу загалом і зростання досягнень учнів зокрема.

Мета статті — сформулювати науково обґрунтовані й практично зорієнтовані підходи до поповнення фонду бібліотеки закладу освіти в контексті вимог сьогодення з урахуванням досвіду вітчизняного та зарубіжного бібліотекознавства.

Виклад основного матеріалу. Фонд кожної бібліотеки — основна частина її інформаційних ресурсів. Технологічне формування розпочинається з визначення ідеального образу фонду, тобто його моделі. Наступним етапом є комплектування — відбирання, придбання (вилучення) документів, далі — облік, опрацювання, розміщення, зберігання, надання в користування.

Сукупний фонд шкільної бібліотеки є системою окремих фондів, диференційованих за функціональним значенням і складом. Структура фонду шкільної бібліотеки складається з основного (універсального за змістом), спеціалізованого (підручники) та обмінного фондів.

Для оптимізації процесу комплектування основного фонду слід орієнтуватися на певні принципи,

тобто найбільш загальні вимоги до відбору документів, найважливішими з яких є:

- профілювання та координування;
- систематичність і плановість;
- оперативність.

Профіль комплектування — це спеціалізація фонду, науково обґрунтоване визначення тематики, що дає змогу якнайбільше наблизити його зміст і структуру до потреб користувачів певної бібліотеки. На основі профілювання в бібліотеках одного типу формують фонди, що мають багато спільних рис. Відмінності у фондах подібних бібліотек виявляють під час відбору літератури для розв'язання специфічних завдань конкретних закладів. Диференціація читацьких запитів та інтересів, прагнення бібліотеки якнайповніше їх забезпечити сприяють створенню своєрідного "власного обличчя" фондів однотипних установ. Найліпшого результату досягають завдяки поєднанню профілювання фонду з *координуванням*, тобто узгодженням дій у придбанні видань за тематикою, видами, географічною ознакою тощо для їх використання в бібліотеках одного типу.

Систематичність і плановість комплектування — цілеспрямована робота з досягнення пропорційного співвідношення фонду за тематикою, типами та видами носіїв документів, а також за їх читацькою адресою, цільовим призначенням та іншими актуальними для бібліотеки критеріями. Бібліотечний фонд — це система, всі елементи якої тісно сполучаються одне з одним, а отже вона цілісна, позбавлена зайвого та містить все необхідне в пропорції, яка відповідає профілю фонду.

У бібліотеках, які обслуговують дітей і молодь, наявний розподіл фонду за питомою вагою певного типу літератури (без урахування фонду навчальної літератури), хоча загальноприйнятих нормативів на такий розподіл немає, зокрема:

- суспільно-політичні видання — 20%;
- науково-популярні видання — 30%;
- літературно-художні видання — 50%.

Принцип оперативності дає змогу мінімізувати термін введення до бібліотечного фонду нових документів, а також розширити канали інформації, завдяки чому прискориться процес циркуляції документів й оновлення фонду.

Провідне місце у комплектуванні основного фонду посідає відбір документів — складний комплексний процес пошуку та оцінювання документів у загальному масиві й визначення найцінніших для введення до фонду й подальшого використання.

У виданому в США словнику бібліотечної та інформаційної термінології Д. Рейтц зазначено, що критерії відбору зазвичай відображають місію бібліотеки та інформаційні потреби її користувачів, але на остаточне рішення також впливає фінансовий тиск та оцінки у формі рецензій, списків рекомендованої літератури й інших засобів відбору [12].

У сучасних умовах зростання обсягів та урізноманітнення видавничої продукції, появи електронних документів і баз даних (повнотекстових, реферативних) онлайнвий ліцензований доступ до цифрових ресурсів замість роботи з друкованими матеріалами потребує посиленої уваги з боку шкільних бібліотекарів і відповідної компетенції.

Найскладнішим критерієм відбору документів є визначення їх змістового наповнення, що відповідає профілю фонду, і цей процес також вимагає від шкільного бібліотекаря високої кваліфікації, широкої ерудиції, навичок логічного аналізу.

Спектр випуску літератури для учнівської аудиторії доволі широкий, але бібліотекар має звертати увагу й на якість текстів, їх відповідність віковим особливостям дитини. Для шкільної бібліотеки важливим критерієм відбору є інформаційна безпека — книга не повинна пропагувати насилля, національну нетерпимість до інших народів, закликати до війни, агресії, тероризму тощо.

Кожне видання індивідуальне, й завдання відбору — знайти документи, що відповідають потребам користувачів за новизною, актуальністю, оригінальністю, фундаментальністю, достовірністю тощо.

Розрізняють два види відбору: первинний і вторинний. Первинний слід розглядати як відбір документів, що підлягають включенню у фонд, якщо їх бракує в бібліотеці.

Основний фонд шкільної бібліотеки комплектують офіційними, довідковими (енциклопедіями, довідниками, словниками), галузевими (науковими, науково-популярними, навчальними й навчально-методичними), інформаційними виданнями, художньою літературою (класичною й сучасною вітчизняною та зарубіжною) тощо.

Сьогодні в умовах загрози національній безпеці й розвитку України важлива роль належить національно-патріотичному вихованню учнів. Актуальність цього питання зумовлена процесом формування єдиної політичної нації на шляху національного відродження та формування нового громадянського суспільства. На виконання "Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016—2020 роки" голов-

ним напрямом діяльності шкільної бібліотеки має бути цілеспрямоване комплектування фонду бібліотеки літературою з питань національно-патріотичного виховання, в якій ідеться про повагу до Конституції, законодавства, державних символів — Герба, Прапора, Гімну; визнається духовна єдність населення всіх регіонів країни, спільна культурна спадщина; розкривається героїчне минуле українського народу, його самовіддана боротьба за незалежність; плакається любов до рідної мови як духовного коду нації; засобом художнього слова прищеплюється естетична краса української мови; втілюються ідеї формування національно-культурної ідентичності, любові до рідного краю, народу, держави; висвітлюється толерантне ставлення до інших народів; містяться краєзнавчі дослідження про природу, населення, господарство, історичне минуле, пам'ятки матеріальної та духовної культури місцевого регіону; культивуються кращі риси української ментальності — працелюбність, свобода, справедливість, доброта, чесність, дбайливе ставлення до природи [3; 7].

Фонд шкільної бібліотеки за видовою ознакою мають складати не лише книжки, а й періодичні видання, що дають змогу оперативно ознайомитися з офіційними матеріалами, інформують про підготовку до друку підручників і навчально-методичних посібників, представляють інноваційний досвід педагогів (теоретиків і практиків), рекомендації та статті психологів тощо.

Роботу з передплати розпочинають із середини попереднього року для виявлення нових видань і тих, що припинили виходити, а також змін у видавничих характеристиках (індекс за каталогом, періодичність, вартість річного комплекту). Саме відбір періодичних видань в умовах значного подорожчання набув нових особливостей: потрібно провести аналіз цін журналів та ступеня їх використання і, як економічний наслідок, відмовитися від передплати на дорогі й маловикористовувані, а для обслуговування читачів залучати послугу міжбібліотечного абонементу. Крім того, координація при комплектуванні шкіл у межах одного освітнього округу при мінімальних витратах дасть змогу забезпечити школи потрібною періодикою.

Швидкий розвиток ринку цифрових ресурсів сприяє тому, що робота з електронними виданнями стає такою самою вагомою частиною бібліотечної практики, як і опрацювання паперових джерел. Сучасні тенденції комплектування фондів потребують від бібліотекаря конструктивних рішень для аналізу змістового наповнення електронного ресурсу та надання доступу до нього користувачам.

Шкільна бібліотека, забезпечена сучасною комп'ютерною технікою, має потенціал для створення власної електронної бібліотеки, основу якої становитимуть мережеві ресурси. Сьогодні учні можуть самостійно здійснювати пошук сайтів, які надають можливість безкоштовно завантажувати художні твори [11], крім того, такі посилання доцільно представити на веб-сторінці школи. Приміром, бібліо-

текарі радять учням комплектувати власну електронну бібліотеку українською літературою з ресурсів відкритого доступу, як-от e-bookua.org.ua, javalibre.com.ua, chtyvo.org.ua тощо. Якщо користувачі мають бажання удосконалити знання іноземних мов, читати в оригіналі Дж. Байрона, Д. Дефо чи Е. По, варто звернутися до веб-сайтів digilibraries.com, bookyards.com тощо.

Комплектування та облік фонду підручників і навчальних посібників у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації здійснюють згідно з "Інструкцією про порядок комплектування та облік підручників і навчальних посібників у бібліотечних фондах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації", затвердженою наказом МОН від 02.12.13 № 1686 [2]. У 2017 р. за наказом МОН України за № 1228 до цієї інструкції внесено зміни, відповідно до яких "кошти, одержані від списаних підручників і навчальних посібників, перераховуються на відповідний поточний рахунок загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу чи вищого навчальних закладів I—II рівнів акредитації і повинні бути використані для придбання необхідних навчальних підручників і посібників" [5]. Ці заходи можна розглядати як ще одну можливість поповнення фонду бібліотеки навчального закладу.

Окрім основного фонду та фонду підручників, у шкільній бібліотеці має бути обмінний фонд. Його створюють насамперед для забезпечення учасників освітнього процесу підручниками, яких немає у зібранні.

Зауважимо, що за сучасних суспільно-економічних умов брак цілеспрямованого державного фінансування шкільних бібліотек унеможливує використання такого способу поповнення фонду, як купівля літератури. Для цього, по змозі, варто залучати не заборонені законом кошти, зокрема від благодійних шкільних фондів, місцевих і селищних рад. Оскільки обсяг їх незначний, слід вимогливо підходити до закупівлі книжок.

Водночас безплатними джерелами комплектування для шкільної бібліотеки можуть слугувати обмінні фонди провідних бібліотек України, зокрема Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України для дітей, Державної бібліотеки України для юнацтва, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, обласних бібліотек тощо.

Отримання документів замість загублених або пошкоджених — це компенсація збитків, завданих фонду через несумлінність користувачів, завдяки заміні на рівноцінне за вартістю або значущістю видання. Такий спосіб комплектування рідко використовують у шкільних бібліотеках, оскільки діти зазвичай не мають можливості замінити втрачену книгу тотожною. Придбати видання за профілем самостійно учень також не може, оскільки не обізнаний про потреби бібліотеки. Проте процесом можна керувати через

ознайомлення дитини та її батьків зі списком літератури, придбання якої заповнить прогалини у фонді та відшкодує завданий збиток.

Для пошуку нових джерел комплектування може стати в пригоді практичний досвід окремих шкіл — так звані "Полички орендованих книг". У цьому разі роль бібліотекаря виконує учень, який надає право користуватися своєю книгою іншому учневі згідно з "Договором оренди книг". Як свідчить практика, таке джерело комплектування має право на життя у шкільній бібліотеці, оскільки завдяки співпраці учнів і бібліотекаря значна частина книжок згодом потрапляє до фонду.

Оновлення та впорядкування фонду можливі тільки завдяки своєчасному виявленню й вилученню з нього маловикористовуваних видань. Досягають цього завдяки вторинному відбору, що здійснюють у процесі вивчення складу фонду і його використання, під час якого бібліотекар з'ясовує, які документи мають залишитись, а які підлягають вилученню [1]. У шкільних бібліотеках очищення фонду від застарілих, зношених, дублетних, непрофільних документів має відбуватися регулярно, на плановій основі, а один раз на п'ять років треба робити перевірку бібліотечного фонду [4]. Зауважимо, що вилучення творів або авторів із бібліотечного фонду у контексті Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" не передбачено і не вимагається [9].

Висновки. Основним принципом політики комплектування фонду шкільної бібліотеки сьогодні має стати його оптимізація на основі систематичного очищення від зношеної, морально застарілої, непрофільної літератури та якісного поповнення документами підвищеного попиту, використовуючи при цьому всі можливі джерела, бюджетні та позабюджетні кошти.

Актуальною є й потреба вдосконалення методики комплектування бібліотечного фонду освітнього закладу загалом, на яку впливає впровадження в діяльність бібліотеки ІКТ.

Список використаної літератури

1. Васильченко М. П. Бібліотечні фонди : навч. посіб. / М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарченко, В. А. Мільман. — Харків : Основа, 1993. — 152 с.
2. Інструкція про порядок комплектування та облік підручників і навчальних посібників у бібліотечних фондах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації : затв. Наказом МОН України 02.12.2013 № 1686. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2137-13> (дата звернення: 10.08.2018). — Назва з екрана.
3. Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи : метод. рек. [авт. Т. В. Добко, І. І. Хемчян, Л. М. Бондар, А. І. Рубан] ; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. — Київ, 2017. — 90 с.
4. Перевірка бібліотечного фонду : метод. рек. / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. А. М. Доркену ; наук. ред. І. Г. Лобановська]. — Київ : Нілан-ЛТД, 2012. — 48 с.

5. *Про внесення змін до Інструкції про порядок комплектування та облік підручників і навчальних посібників у бібліотечних фондах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації* : наказ МОН № 1228 від 22.08.2017. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1139-17> (дата звернення: 10.08.2018). — Назва з екрана.
6. *Про освіту* : закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. — Текст. дані. — Київ, 2017. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (дата звернення: 10.08.2018). — Назва з екрана.
7. *Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016—2020 роки* : указ Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015 // Офіц. вісн. України. — 2015. — № 83. — Ст. 2749. — С. 7—14.
8. *Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року* : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249613934> (дата звернення 10.10.2018). — Назва з екрана.
9. *Роз'яснення* щодо вилучення з бібліотечних фондів творів, що містять комуністичну символіку. — Режим

доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/roz-yasnennya-shchodo-viluchennya-z-biblioteknich-fondiv-tvoriv-shchomistyat-komunistichnu-si>. (дата звернення: 10.08.2018). — Назва з екрана.

10. *Шира Джесс Х.* Введение в библиотечное обслуживание : пер. с англ. / Джесс Х. Шира ; под ред. Н. С. Карташова. — Москва : Высшая школа, 1983. — 256 с.
11. *Lamb A.* Books and the School Library / Lamb A, Johnson L. // *Teacher Librarian*. — 2014. — Vol. 41, № 3. — P. 58—61.
12. *Reitz J. M.* Dictionary for Library and Information Science / J. M. Reitz. — Westport, CT : Libraries Unlimited, 2004. — 788 p.

В статті проаналізовані основні підходи к комплектуванню фонду бібліотеки всеобщего образования учебного заведения, которые будут способствовать образовательному процессу в условиях Новой украинской школы.

The article analyzes the main approaches to the acquisition of a library fund of a comprehensive educational institution, which will facilitate the educational process in the conditions of the New Ukrainian school.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2018 року

ШКОЛА СИСТЕМАТИЗАТОРА

Специфіка систематизації видань у класі "82 Література. Літературознавство"*

У більшості колег виникає запитання щодо правильної систематизації казок, для яких є кілька варіантів: їх можна індексувати як у 398.21, так і у 821 клас із зазначенням спеціального визначника (СВ) -343.

Народні казки рекомендуємо систематизувати у клас **39 Культурна антропология. Етнографія. Звичай. Традиції. Спосіб життя. Фольклор** під індексом **398.21 Оповідання. Казки** (Народні билини. Казки. Легенди). Методична вказівка (МВ) 39 класу вказує на деталізацію за допомогою загальних визначників (ЗВ) рас, етнічних груп і народів (Таблиця 1f) та ЗВ місця (Таблиця 1e). На перше місце МВ винесено ЗВ рас, тож їм і надаємо перевагу при індексації, але ті, хто оберуть ЗВ місця, також не припустяться помилки, наприклад:

398.21(=161.2) українські народні казки

398.21(477) народні казки України

Звичайно, на нашій території інші народи не пишуть казки, тож під цими індексами зберуться українські народні казки. Нагадуємо, який принцип систематизації обрали, такого потрібно дотримуватися й надалі, прийнявши або методичне рішення, або створивши свою робочу алфавітно-предметну карту, яка стане у пригоді фахівцям.

Вивчення досвіду роботи зарубіжних бібліотек і наповнення їхніх каталогів доводить, що закордонні колеги застосовують різні способи систематизації. Зокрема, відповідно до МВ 39 класу перевага надається

ся за допомогою ЗВ рас, етнічних груп та народів. Саме так систематизують фахівці Національної бібліотеки Латвії (<https://www.lnb.lv/en>), наприклад, *Latviešu bīnumu pasakas* ("Латвійські казки") мають індекс УДК 398.21(=174). Навіть книга *Bernere R. Z. Pasaku komiks* (Бернер Р. С. "Казка коміксів") потрапляє у 398.21 клас та свідчить про застосування фасетної класифікації при побудові індексів (рис. 1):

UDC	
	●398.21
	●82-312.5:741
	●821.112.2-312.5:741
	●821.112.2-341
	●741.52(430)

Рис. 1. УДК на книгу *Bernere R. Z. Pasaku komiks*

Такого самого принципу систематизації дотримуються й бібліотечні установи інших країн, зокрема Національна бібліотека Молдови, приміром, на рис. 2 представлено авторитетні індекси УДК для полегшення систематизування та пошуку, на рис. 3 — професійний запис макету каталожної картки з індексом УДК.

Систематизації народних казок за ЗВ місця дотримується Національна бібліотека Польщі (<http://alpha.bn.org.pl>, авторитетні індекси УДК каталогу — рис. 4), Національна бібліотека Білорусі (<http://old.nlb.by>, пошук запити у каталозі — рис. 5) та інші установи.

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 10. — С. 30—31; № 11. — С. 43.